

Ο απειλητικός λόγος ως αναξιοπρεπής συμπεριφορά δικηγόρου και το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης των δικηγόρων

Με αφορμή την ΣτΕ 325/2018

Σωτήρης Α. Μπαλτάς, Δικηγόρος, Μ.Δ.Ε. Ποινικού Δικαίου ΑΠΘ

A. Ιστορικό

Τα πραγματικά περιστατικά που απασχόλησαν την ΣτΕ 325/2018 είναι απλά: Με απόφαση του Ανώτατου Πειθαρχικού Συμβουλίου των Δικηγόρων (εφεξής: ΑΠΣΔ) τιμωρήθηκε μόνο με την πειθαρχική ποινή της επίπληξης δικηγόρος λόγω αναξιοπρεπούς συμπεριφοράς, κατά το τότε ισχύον άρ. 45 παρ. 1 ΚΔ (ΝΔ 3026/1954)¹, επειδή στο πλαίσιο αστικής υπόθεσης, όπου υπερασπιζόταν εναγόμενα μέλη της οικογένειάς της, καταφέρθηκε εναντίον δικαστικής γραμματέα του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης, όταν η τελευταία αρνήθηκε να παραλάβει (την 11.5.2006) ως «εμπρόθεσμες» τις εμφανώς εκπρόθεσμες προτάσεις της ανωτέρω δικηγόρου, προσκομισθείσες τρεις (3) ημέρες μετά την εκδίκαση της υπόθεσης (8.5.2006), ενημερώνοντάς την ότι θα τις σφράγιζε ως «εκπρόθεσμες», οπότε δε θα λαμβάνονταν υπόψη (άρ. 237 παρ. 1 εδ. α΄-β΄ ΚΠολΔ, όπως ίσχυαν τότε).

Ειδικότερα, όπως έγινε δεκτό από το Πρωτοβάθμιο Πειθαρχικό Συμβούλιο και δε μεταβλήθηκε ούτε στο ΑΠΣΔ, η εν λόγω δικηγόρος ήταν εξοργισμένη και φώναζε προς τη δικαστική Γραμματέα: «Αλίμονο στη Δικαστή, αν δεν τις δεχθεί, θα δει τι έχει να πάθει, την έχω στη λίστα με τους εξαιρετέους δικαστές... έχω πάρει σειρά σε τηλεοπτική εκπομπή γνω-

στού δημοσιογράφου». Η συμπεριφορά αυτή κρίθηκε τελικά ως «λεκτική υπερβολή» και μετριάστηκε η πρωτοβάθμια πειθαρχική ποινή του προστίμου των 500 € στην ηπιότερη επίπληξη (άρ. 76 παρ. 1 περ. α΄ ΝΔ 3026/1954), κατά μερική αποδοχή της έφεσης της ελεγχόμενης, επειδή έγινε δεκτό ότι συνέτρεχαν ελαφρυντικές περιστάσεις στο πρόσωπό της, οφειλόμενες στην ένταση και ψυχολογική αναταραχή της στιγμής, καθώς από την πορεία εκείνης της αγωγής εξαρτάτο ο πλειστηριασμός τόσο της δικής της οικίας όσο και του καταστήματος των γονέων της.

B. Αίτηση ακύρωσης και τα είδη των πειθαρχικών αποφάσεων

Κατά της κρίσης του ΑΠΣΔ είχε ασκηθεί (την 2.5.2011) αίτηση ακύρωσης ενώπιον του ΣτΕ κατά το άρ. 45 παρ. 1 ΠΔ 18/1989, η οποία κρίθηκε χωρίς κάποια ειδική σκέψη παραδεκτή από εκείνο. Το Ανώτατο Ακυρωτικό ακολούθησε, δηλαδή, ως αυτονόητη πια την πάγια από την έκδοση της ΣτΕ ΟΛ 189/2007² νομολογία³ του περί της αντίθεσης της παρ. 3 του τότε ισχύοντος άρ. 78 ΝΔ 3026/1954 ιδίως στο άρ. 20 παρ. 1 Συντ., οπότε δεν εφάρμο-

σε την αντισυνταγματική πρόβλεψη ότι «Αίτησις ακυρώσεως κατά των αποφάσεων του Πειθαρχικού Συμβουλίου δεν συγχωρείται».

Παρά, ωστόσο, την έκδηλη εμπέδωση από τη νεότερη νομολογία του ΣτΕ της αντισυνταγματικότητας της πρόβλεψης περί του «αμετακλήτου» των αποφάσεων του ΑΠΣΔ, ο νομοθέτης του νέου ΚΔ (Ν 4194/2013) φαίνεται να την παραγνώρισε εντελώς. Ειδικότερα, στο νέο άρ. 157 παρ. 5 εδ. α΄ ΚΔ επαναλαμβάνεται ότι «... η απόφαση του Ανώτατου Πειθαρχικού Συμβουλίου είναι αμετάκλητη», όπως, δηλαδή, συνέβαινε στο παλιό άρ. 78 παρ. 3 εδ. α΄ ΝΔ 3026/1954, που επίσης όριζε ότι «Το Ανώτατον Πειθαρχικόν Συμβούλιον αποφασίζει αμετακλήτως...».

Η διατύπωση, όμως, αυτή του εδ. α΄ της παρ. 5 του νέου άρ. 157 ΚΔ, εκτός από ένδειξη μιας (όχι ασυνήθους) νομοθετικής αβλεψίας («τελεσίδικη» είναι ο ορθός όρος), έχει και μια πρακτικότερη πλευρά, καθώς θα μπορούσε κανείς με έρεισμα αυτήν να υποστηρίξει τη θέση ότι ο νομοθέτης συνειδητά επαναδιατύπωσε κατ' αυτόν τον τρόπο το εν λόγω εδάφιο, ώστε να αποκλίσει από τη νεότερη νομολογία του ΣτΕ και να προκρίνει εκ νέου την παλιότερη αντίληψη, ότι οι αποφάσεις του ΑΠΣΔ δεν προσβάλλονται με ένδικα μέσα.

Τέτοια, πάντως, θέση δε θα ήταν ορθή για περισσότερους λόγους: Πρώτον, επειδή στο άρ. 141 παρ. 2 εδ. γ΄ ΚΔ ρητά γίνε-

1. Υπό τον σημερινό Ν 4194/2013 (ΚΔ).

2. Δημοσιευμένη σε: ΕφημΔΔ 2007,8, όπου παρατ. Ι. Κοϊμτζόγλου = ΕΔΔΔΔ 2007,347 = ΝοΒ 2007,464 = ΔΕΝ 2007,608 = Διδικ 2007,611 = Δ 2007,678, όπου παρατ. Κ. Δεμετρή = ΤοΣ 2007,873, όπου παρατ. Κ. Γώγου = ΕφαρμΔΔ 2007,880 = ΕλλΔνη 2007,1195.

3. Βλ. ενδεικτικά: ΣτΕ 4062/2014 ΝΟΜΟΣ, ΣτΕ 2577/2014 ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, ΣτΕ 4707/2013 ΝΟΜΟΣ, ΣτΕ 1541/2012 Διδικ 2012, 1184.

ται λόγος για αναστολή της παραγραφής του πειθαρχικού παραπτώματος «για όσο χρόνο διαρκεί η ακυρωτική διαδικασία», άρα αναγνωρίζεται και από τον νομοθέτη η δυνατότητα άσκησης αίτησης ακύρωσης ενώπιον του ΣτΕ⁴. Δεύτερον, επειδή εύστοχα υποστηρίζεται⁵ ότι η λέξη «αμετάκλητη» δεν ταυτίζεται απαραίτητως με τη συνήθη έννοια που έχει στις διάφορες δικονομίες (π.χ. άρ. 546 παρ. 2 ΚΠΔ), διότι στον ΚΔ είναι *δυσχερής* η κατάταξη των ειδών των αποφάσεων σε «οριστικές», «τελεσίδικες» και «αμετάκλητες», καθώς οι όροι εναλλάσσονται στη χρήση τους χωρίς κάποια αυστηρή δογματική συνέπεια. Τρίτον, σε ακολουθία των προηγούμενων, τόσο στο ίδιο το νέο **άρ. 145 παρ. 1 εδ. α' ΚΔ** όσο και στη σχετική περικοπή της Αιτιολογικής Έκθεσης⁶ γίνεται λόγος για δημοσίευση των «τελεσίδικων» -και όχι «αμετάκλητων»- πειθαρχικών αποφάσεων, όπως, εξάλλου, συνέβαινε και στο αντίστοιχο προϊούσαν **άρ. 79 παρ. 1, 3 και 4 εδ. γ' ΝΔ 3026/1954**, μολοντί από το κείμενο των προαναφερθεισών διατάξεων προκύπτει ότι αναφέρονται σε αποφάσεις Πρωτοβάθμιων Πειθαρχικών Συμ-

βουλίων, οι οποίες δεν είχαν προσβληθεί με έφεση. Ορθότερη, συνεπώς, αναδεικνύεται η ακόλουθη προσέγγιση ως προς τη διάκριση των ειδών των πειθαρχικών αποφάσεων, κατ' αντιστοιχία των σχετικών παραδοχών στο χώρο του διοικητικού δικονομικού δικαίου⁷:

«*Οριστική*» είναι η απόφαση του ΠΠΣ, η οποία επιλύει επί της ουσίας τη διαφορά που φέρεται ενώπιόν του με την υπό κρίση αναφορά σε βάρος δικηγόρου και απεκδύεται της δικαιοδοσίας του, οπότε αποκλείονται από το εύρος της οι «παρεμπίπτουσες» αποφάσεις, π.χ. εκείνες που διατάσσουν την αναβολή της εκδίκασης ή τη διεξαγωγή περισσότερων αποδείξεων.

«*Τελεσίδικη*» καθίσταται: *i)* Η καταδικαστική απόφαση του ΠΠΣ που δεν έχει προσβληθεί εμπρόθεσμα με ένδικα μέσα (από τον πειθαρχικώς καταδικασμένο ελεγχόμενο με έφεση κατ' **άρ. 157 παρ. 1 ΚΔ**^{8/} από τον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου με προσφυγή κατ' **άρ. 158 παρ.**

2 ΚΔ), *ii)* η καταδικαστική απόφαση του ΠΠΣ που εξαρχής δεν μπορούσε να προσβληθεί με έφεση από τον ελεγχόμενο δικηγόρο, επειδή του επέβαλε ποινή «σύστασης» ή «επίπληξης» (**άρ. 157 παρ. 1 εδ. α' ΚΔ**), *iii)* κάθε⁹ καταδικαστική απόφαση του ΠΠΣ που δεν έχει προσβληθεί εμπρόθεσμα με προσφυγή από τον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου (**άρ. 158 παρ. 2 ΚΔ**), *iv)* η απαλλακτική απόφαση του ΠΠΣ που δεν έχει προσβληθεί με προσφυγή από τον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου ενώπιον του ΑΠΣΔ (**άρ. 158 παρ. 2 ΚΔ**)¹⁰ και *v)* κάθε απόφαση του Ανώτατου Πειθαρχικού Συμβουλίου των Δικηγόρων, εφόσον δεν είναι παρεμπίπτουσα, όταν, δηλαδή, δεν επιλύει ζήτημα που δε σχε-

4. Βλ. *Β. Τσιγαρίδα/Ι. Κωνσταντίνου*, σε συλλ. έργο (επιμ. *Κ. Γώγου/Ι. Κωνσταντίνου*), ΕρμΚΔ, 2016, σελ. 363 αριθμ. 1.
5. Βλ. *Ι. Κωνσταντίνου*, ΕρμΚΔ, σελ. 415 αριθμ. 4.
6. Βλ. ΚΝοΒ 2013,2224.

7. Για τις διακρίσεις των αποφάσεων των διοικητικών δικαστηρίων σε «οριστικές», «τελεσίδικες» και «αμετάκλητες» βλ. ενδεικτικά σε *Πρ. Δαγτόγλου*, Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο, 2014, σελ. 617, 620-621, *Π. Λαζαράτου*, Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο, 2015, σελ. 979-980 και *Επ. Σπηλιωτόπουλου*, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου - Τόμος ΙΙ, 2015, σελ. 271.
8. Βλ. ad hoc: ΠΣΔΣΑ 337/2007 ΝοΒ 2008, 261.

9. Από το γράμμα του **αρ. 158 παρ. 2 εδ. α' ΚΔ**, «Ο Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου δικαιούται να ασκεί προσφυγή ενώπιον του Ανωτάτου Πειθαρχικού Συμβουλίου κατά οποιαδήποτε απόφασης του πρωτοβάθμιου πειθαρχικού συμβουλίου...» προκύπτει ότι ο Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου μπορεί να προσβάλει και τις καταδικαστικές πειθαρχικές αποφάσεις που επέβαλαν ποινές σύστασης ή επίπληξης· σύμφωνα και οι *Β. Τσιγαρίδας/Ι. Κωνσταντίνου*, ό.π., σελ. 416.
10. Για τον ίδιο ακριβώς λόγο που αναπτύσσεται στην υποσ. 7· *πρβλ.* το παλιό **άρ. 243 παρ. 2 ΝΔ 3026/1954**, επί του οποίου είχε εκδοθεί η ΑΠΣΔ 45/2006, ΝοΒ 2006,1620 ως προς την έννοια του όρου «απαλλακτική απόφαση». Η περίπτωση αυτή αναφέρεται και κατωτέρω, στις «αμετάκλητες» αποφάσεις υπό αριθμό ν· βλ. και την υποσ. 12.

τίζεται με την ουσία της ελεγχόμενης συμπεριφοράς του δικηγόρου.

Τέλος, «αμετάκλητη» είναι: i) η καταδικαστική απόφαση του ΑΠΣΔ που δεν έχει προσβληθεί εμπρόθεσμα με αίτηση ακύρωσης ενώπιον του ΣτΕ (άρ. 45 παρ. 1 ΠΔ 18/1989¹¹), ii) κάθε απαλλακτική απόφαση του ΑΠΣΔ, iii) η καταδικαστική απόφαση του ΠΠΣ που δεν έχει προσβληθεί εμπρόθεσμα με ένδικα μέσα (από τον πειθαρχικώς καταδικασμένο ελεγχόμενο με έφεση κατ' άρ. 157 παρ. 1 ΚΔ/ από τον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου με προσφυγή κατ' άρ. 158 παρ. 2 ΚΔ)¹², iv) η καταδικαστική για «σύσταση» ή «επίπληξη» απόφαση του ΠΠΣ που δεν προσβληθεί εμπρόθεσμα με αίτηση ακύρωσης του ελεγχόμενου δικηγόρου ενώπιον του ΣτΕ (άρ. 45 παρ. 1 ΠΔ 18/1989), v) η απαλλακτική απόφαση του ΠΠΣ που δεν έχει προσβληθεί εμπρόθεσμα με προσφυγή από τον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου (αρ 158 παρ. 2 ΚΔ)¹³ και vi) κάθε απόφαση του ΣτΕ επί αίτησης ακύρωσης κατά καταδικαστικής απόφασης του ΑΠΣΔ ή κατά απόφασης ΠΠΣ που έχει επιβάλει ποινή «σύστασης» ή «επίπληξης».

Γ. Έφεση κατά πειθαρχικής απόφασης

Παραμένοντας στη δικονομική επισκόπηση της υπόθεσης, το ΠΠΣ με την ίδια μία απόφασή του είχε επιβάλει σωρευτικά επίπληξη και πρόστιμο 500 € σε βάρος της ελεγχόμενης δικηγόρου όχι εκτιμώντας *συνολικά* τη συμπεριφορά της ως

αναξιοπρεπή, αλλά δεχόμενο ρητώς την ύπαρξη και τιμώρηση *δύο (2) επιμέρους* αναξιοπρεπών συμπεριφορών: μίας σε βάρος του αντιδίκου της δικηγόρου, για την οποία επιβλήθηκε η επίπληξη (άρ. 76 παρ. 1 περ. α' ΝΔ 3026/1954)¹⁴, και μίας σε βάρος της γραμματέα, για την οποία επιβλήθηκε το πρόστιμο (άρ. 76 παρ. 1 περ. β' ΝΔ 3026/1954)¹⁵. κατ' αυτής της απόφασης, με τις δύο σωρευτικές ποινές είχε συνολικά ασκηθεί έφεση (άρ. 77 παρ. 1 ΝΔ 3026/1954) ενώπιον του ΑΠΣΔ. Στο σημείο, όμως, αυτό πρέπει να γίνει η ακόλουθη επισήμανση: Η κατά το σημερινό άρ. 142 παρ. 3 ΚΔ πρόβλεψη ότι η επίπληξη και το πρόστιμο μπορούν να επιβληθούν και σωρευτικά, δυνατότητα που δεν προβλεπόταν στο προϊσχύσαν άρ. 76 παρ. 1 ΝΔ 3026/1954, σημαίνει ότι αυτές οι δύο πειθαρχικές ποινές επιτρέπεται να επιβληθούν σωρευτικά για την *ίδια μία* πειθαρχικώς ελεγχόμενη συμπεριφορά του δικηγόρου. Κατά τούτο, συνεπώς, δεν τίθεται ζήτημα αντιπαραβολής με την ανωτέρω πρωτοβάθμια απόφαση του Πειθαρχικού Συμβουλίου, διότι εκεί οι δύο αυτές ποινές επιβλήθηκαν σε *δύο διακριτές* πειθαρχικές παραβάσεις και όχι σε μία. Το ζήτημα, άρα, που μένει να προσεγγιστεί είναι αν υπό τον σημερινό ΚΔ θα επιτρεπόταν η άσκηση έφεσης ή όχι.

Η δυνατότητα της άσκησης έφεσης κατ' απόφασης του ΠΠΣ *περιορίστηκε* με το νέο άρ. 157 παρ. 1 εδ. α' ΚΔ¹⁶, καθώς πλέον ορίζεται ρητώς ότι δεν επιτρέπεται η άσκηση έφεσης από τον δικηγόρο κατά πειθαρχικής απόφασης που επιβάλλει «σύσταση» ή «επίπληξη»¹⁷. Σε ακολουθία,

λοιπόν, με όσα αναπτύχθηκαν παραπάνω, υπό το σημερινό νομικό πλαίσιο δεν θα επιτρεπόταν η άσκηση έφεσης κατά εκείνου του σκέλους της πρωτοβάθμιας απόφασης που επέβαλε «επίπληξη» στην ελεγχόμενη δικηγόρο για αναξιοπρεπή συμπεριφορά κατά του συναδέλφου της, ενώ θα επιτρεπόταν για το β' σκέλος που αφορούσε στο πρόστιμο των 500 € για αναξιοπρεπή συμπεριφορά κατά της δικαστικής Γραμματέα. Με άλλα λόγια, μόνο η ύπαρξη του χρηματικού προστίμου των 500 € δε θα αρκούσε, ώστε να συμπεροβληθεί με έφεση και το σκέλος της απόφασης που αφορούσε στην επιβολή της επίπληξης, ακριβώς επειδή δεν είχαν επιβληθεί επί της *ίδιης* πειθαρχικά ελεγχόμενης συμπεριφοράς, αλλά επί δύο διαφορετικών, δημιουργώντας κατά τούτο περισσότερα του ενός σκέλη στην απόφαση.

Η λύση αυτή ενισχύεται, άλλωστε, τόσο από την έλλειψη ρητής πρόβλεψης στο άρ. 157 ΚΔ ή αλλού στο ίδιο νομοθέτημα, όσο και από την αντίστοιχη πρόβλεψη του άρ. 92 παρ. 2 εδ. δ' ΚΔΔ, σύμφωνα με την οποία: «Αν το αντικείμενο της διαφοράς είναι περισσότερα αυτοτελή και διακεκριμένα μεταξύ τους ποσά, το εκκλητό κρίνεται χωριστά ως προς καθένα από τα ποσά αυτά».

Κατά συνέπεια, το τμήμα της πρωτοβάθμιας απόφασης του Πειθαρχικού Συμβουλίου περί της επίπληξης σήμερα θα μπορούσε να προσβληθεί μόνο με αίτηση ακύρωσης κατ' άρ. 45 παρ. 1 ΠΔ 18/1989¹⁸, καθώς: αφενός δεν υπόκειται σε άλλο έν-

11. Κατ' αντίθεση από την ΣτΕ Ολ 189/2007, ό.π., άποψη (Ι. Κοϊμτζόγλου, ό.π. σελ. 13), οι διαφορές που προκαλούνται από την επιβολή πειθαρχικών ποινών σε μέλη φορέων όπως ο Δικηγορικός ή ο Ιατρικός Σύλλογος υπάγονται στη γενική διάταξη του άρ. 29 παρ. 4 Ν. 2721/1999, οπότε συνιστούν «διαφορές ουσίας», οι οποίες κρίνονται από τα τακτικά διοικητικά δικαστήρια. Αυτό, άλλωστε, είχε προκρίνει και η παραπέμφασα στην ΣτΕ Ολ 2978/2004 Διδικ 2005, 954 = ΕΕργΔ 2005, 411 = ΤοΣ 2006, 224, όπου παρατ. Κ. Γώγου.

12. Η περίπτωση αυτή αναφέρεται και παραπάνω, στις «τελεσιδικές» αποφάσεις με αριθμό i-βλ. και την υποσ. 13.

13. Η περίπτωση αυτή αναφέρεται και παραπάνω, στις «τελεσιδικές» αποφάσεις με αριθμό iv. Όταν συντρέχουν δύο ή περισσότερες ιδιότητες την ίδια απόφαση, π.χ. η απόφαση είναι και «τελεσιδική» και «αμετάκλητη», αναφερόμαστε στην απόφαση με βάση την τρόπον τινά «οριστικότερη» ιδιότητά της, δηλαδή στο παράδειγμά μας η απόφαση θα καλείτο μόνο ως «αμετάκλητη».

14. Λεπτομέρειες ως προς αυτήν την πράξη εύλογα δεν περιλαμβάνονται στην σχολιαζόμενη απόφαση, διότι το ΑΠΣΔ έκρινε ότι δεν είχαν αποδειχθεί τα πραγματικά της περιστατικά, οπότε ήρε την ποινή της επίπληξης σε βάρος του αντιδίκου δικηγόρου της ελεγχόμενης.

15. Στο προϊσχύσαν άρ. 76 ΝΔ 3026/1954 δεν υπήρχε, εξάλλου, πρόβλεψη για *σωρευτική* επιβολή πειθαρχικών ποινών, όπως αντίθετως προβλέπεται σήμερα στο αντίστοιχο νέο άρ. 142 παρ. 3 ΚΔ ακριβώς προκειμένου περι συρροής επίπληξης και προστίμου.

16. Βλ. και το άρ. 148 παρ. 1 ΚΔ περί της καθ' ύλην αρμοδιότητας του ΑΠΣΔ.

17. Επισημαίνεται ότι το ΠΠΣ Δικηγορικού Συλλόγου δεν είναι «δικαστήριο», οπότε δεν τίθεται καν το ζήτημα της τυχόν σύγκρουσης του άρ. 157 παρ. 1 εδ. α' ΚΔ προς το άρ. 2051 Σ εξαιτίας του περιορισμού ενδίκου μέ-

σου (έφεσης) για τις δύο ηπιότερες πειθαρχικές κυρώσεις. Για το θέμα της κατοχύρωσης β' βαθμού δικαιοδοσίας, προκειμένου περί της αμφισβήτησης δικαστικών αποφάσεων, βλ. ενδεικτικά: ΣτΕ Ολ 693/2014 Διδικ 2015, 212, ΣτΕ Ολ 3621/1995 Διδικ 1995, 854 και από τη θεωρία σε *Πρ. Δαγτόγλου*, Συνταγματικό Δίκαιο - Ατομικά Δικαιώματα, 2012, σελ. 1210, *Κ. Παπανικολάου*, σε συλλ. έργο (επιμ.: Σπ. Βλαχόπουλου) Θεμελιώδη δικαιώματα, 2017, σελ. 736, *Ν. Σοϊλεντάκη*, σε συλλ. έργο (επιμ.: Φ. Σπυρόπουλου/Ε. Κοντιάδη/Χ. Ανθόπουλου/Γ. Γεραπετρίτη) Ερμζυντ, 2017, σελ. 504 και *Κ. Χρυσόγονου*, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2006, σελ. 457-460.

18. Το άρ. 45 παρ. 1 ΠΔ 18/1989 ορίζει ότι: «Η αίτηση ακυρώσεως για υπέρβαση εξουσίας ή παράβαση νόμου επιτρέπεται μόνο κατά των εκτελεστών πράξεων των διοικητικών αρχών και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, που δεν υπόκεινται σε άλλο ένδομο μέσο ενώπιον δικαστηρίου».

δικο μέσο ενώπιον «δικαστηρίου»¹⁹ αφ'ετέρου δεν προβλέπεται από το νόμο «ενδικοφανής προσφυγή», με την οποία εξομοιώνεται στη θεωρία²⁰ η νομική φύση της έφεσης κατ' απόφασης ΠΠΣ²¹, ενώπιον είτε του οργάνου που την εξέδωσε είτε άλλου οργάνου που καθιστά δυνατή την επανεξέταση της υπόθεσης κατ' ουσίαν (άρ. 45 παρ. 2 εδ. α' ΠΔ 18/1989)²². αντίθετη λύση θα δημιουργούσε, εξάλλου, σύγκρουση προς το άρ. 20 παρ. 1 Συντ., καθώς θα απέκλειε ολοκληρωτικά το δικαίωμα της πρόσβασης σε δικαστήριο.

Τέλος, μόλις χρειάζεται να ειπωθεί ότι, αν έχουν επιβληθεί, κατά το άρ. 142 παρ. 3 ΚΔ, σωρευτικά για την ίδια πράξη οι δύο πειθαρχικές ποινές της επίπληξης και του προστίμου, τότε επιτρέπεται να ασκηθεί έφεση *συνολικά*, χωρίς να δημιουργείται σύγκρουση από τον περιορισμό του άρ. 157 παρ. 1 εδ. α' ΚΔ, αφού η ύπαρξη της βαρύτερης πειθαρχικής ποινής αρκεί για το παραδεκτό του ενδίκου αυτού μέσου, οπότε το ΑΠΣΔ θα εξετάσει την μία ελεγχόμενη συμπεριφορά *συνολικά* και ως προς την συμπεροβαλλόμενη επίπληξη. Η ορθή, επομένως, ανάγνωση του α' εδ. της παρ. 1 του άρ. 157 ΚΔ είναι ότι δεν επιτρέπεται η άσκηση έφεσης κατά α'βάθμιας πειθαρχικής απόφασης που έχει επιβάλει *μόνο* σύσταση ή *μόνο* επίπληξη²³.

19. Για την «έλλειψη παράλληλης προσφυγής» ως προϋπόθεση του παραδεκτού της αίτησης ακύρωσης βλ. ενδεικτικά σε *Πρ. Δαγτόγλου*, Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο, ό.π., σελ. 474 επ., *Π. Λαζαράτου*, ό.π., σελ. 619 επ. και *Επ. Σπηλιωτόπουλου*, ό.π., σελ. 125 επ.

20. Βλ. *Ι. Κωνσταντίνου*, ΕρμΚΔ, 2016, σελ. 414, *Σ. Κυβέλου*, Η ενδικοφανής προσφυγή, 2013, σελ. 82 και 117-119.

21. Στο άρ. 21 παρ. 2 Κανονισμού Λειτουργίας πρωτοβάθμιων Πειθαρχικών Συμβουλίων ορίζεται ότι: «Στην Απόφαση του Πρωτοβάθμιου Πειθαρχικού Συμβουλίου αναφέρεται ειδικά το δικαίωμα του δικηγόρου προς άσκηση Έφεσης και αναφέρεται ρητά ότι η Έφεση ασκείται ενώπιον του Ανωτάτου Πειθαρχικού Συμβουλίου». Για την υποχρέωση της Διοίκησης να ενημερώνει τον διοικούμενο περί της ύπαρξης ενδικοφανούς προσφυγής ως χαρακτηριστικό της τελευταίας, βλ. αντί άλλων *Πρ. Δαγτόγλου*, ό.π., σελ. 483.

22. Για την «προηγούμενη άσκηση ενδικοφανούς προσφυγής» ως προϋπόθεση του παραδεκτού της αίτησης ακύρωσης βλ. ενδεικτικά σε *Πρ. Δαγτόγλου*, ό.π., σελ. 478 επ., *Π. Λαζαράτου*, ό.π., σελ. 608 επ. και *Επ. Σπηλιωτόπουλου*, ό.π., σελ. 106 επ.

23. Περίπτωση *σωρευτικής επιβολής* σύστασης και επίπληξης δεν προβλέπεται στον ΚΔ, ο οποίος επιτρέπει τη σωρευτική επιβολή πει-

Δ. Συμβατότητα των λεκτικών υπερβολών με το άρ. 10 ΕΣΔΑ

Ως προς το ουσιαστικό τώρα σκέλος της υπόθεσης, προβλήθηκε ως λόγος ακύρωσης της πειθαρχικής απόφασης η παραβίαση του άρ. 10 παρ. 1-2 ΕΣΔΑ, δηλαδή το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης εκ μέρους της ελεγχόμενης δικηγόρου. Ειδικότερα, καθώς το ΑΠΣΔ είχε δεχθεί ότι οι επίμαχες φράσεις της δικηγόρου συνιστούσαν «*λεκτικές υπερβολές*», τέθηκε ενώπιον του ΣτΕ το ζήτημα κατά πόσον αυτές βρίσκονται εντός των επιτρεπτών ορίων έκφρασης ενός δικηγόρου κατά την άσκηση των καθηκόντων του.

Το Ακυρωτικό απέρριψε τον ακυρωτικό αυτό λόγο ως αβάσιμο, παρατηρώντας, βέβαια, ότι έπασχε και αοριστίας, δικονομική αδυναμία η οποία, ωστόσο, ξεπεράστηκε κι εξετάστηκε η ουσία του. Ως πρώτη, λοιπόν, διαπίστωση, το ΣτΕ υπήγαγε αμέσως τις φράσεις της ελεγχόμενης δικηγόρου στην έννοια των «*απειλών*»²⁴. Κατά δεύτερον, επισημάνθηκε ότι το ΑΠΣΔ δεν είχε δεχθεί ότι οι επίμαχες φράσεις ήταν *μόνο* «*λεκτικές υπερβολές*», αλλά ότι συνιστούσαν τέτοιες κατά κύριο λόγο («*κυρίως*»), οπότε υπονοήθηκε ότι και το ΑΠΣΔ είχε εντοπίσει ένα -έστω παρεμπόπτον- στοιχείο «*απειλής*». Τέλος, οι «*απειλές*» αυτές έγινε -ορθώς- δεκτό από το ΣτΕ ότι δεν στρέφονταν κατά της γραμματέα, αλλά *δι' εκείνης* απευθύνονταν, τελικά, στην δικαστή της υπόθεσης.

Στη μείζονα πρότασή του, βέβαια, το Ακυρωτικό ανέπτυξε για πρώτη φορά την αντίληψή του περί του δικαιώματος έκφρασης των δικηγόρων, στοιχίστηκε ξεκάθαρα με την αντίστοιχη νομολογία του ΕΔΔΑ, στην οποία ευθέως παρέπεμψε και

θαρικών ποινών μόνο στο πλαίσιο της προαναφερθείσας παρ. 3 του άρ. 142 ΚΔ για την επίπληξη και το πρόστιμο.

24. Για απειλές στα πλαίσια προσωπικής της υπόθεσης από δικηγόρο σε βάρος εμπίσθου δικηγόρου του Δημοσίου προς σύνταξη ευνοϊκής εισήγησης βλ. ΑΠΣΔ 10/2004, ΝοΒ 2004, 1862· για απειλές από δικηγόρο σε βάρος μάρτυρα, ο οποίος θα κατέθετε εναντίον του σε προσωπική του υπόθεση μοικείας βλ. ΠΣΔΣΑ 412/1956, αναφερόμενη σε *Σπ. Τσατσώνη*, Το πειθαρχικών δικαίων των δικηγόρων μετά πλουσίας νομολογίας, 1970, σελ. 95.

τις σκέψεις της αποτύπωσε²⁵, και εξαρχώς αναγνώρισε στους δικηγόρους «*κεντρική θέση*» στην απονομή δικαιοσύνης σε μια δημοκρατική κοινωνία. Οι δικηγόροι δικαιούνται, και κατά το ΣτΕ, να σχολιάζουν *δημοσίως* την απονομή της δικαιοσύνης και να ασκούν *κριτική εντός ορίων*, τα οποία καθορίζονται από τις βασικές αρχές του Συμβουλίου των Ευρωπαϊκών Δικηγορικών Συλλόγων (CCBE), όπου δεσπόζουν οι (αόριστες) έννοιες της «*αξιοπρέπειας*»²⁶, της «*τιμής*», της «*ακεραιότητας*»²⁷ και του «*σεβασμού*»²⁸ στην απονομή της δικαιοσύνης. Στόχος των αρχών και των κανόνων αυτών είναι η προστασία της δικαστικής εξουσίας από «*αδικολόγητες και αβάσιμες επιθέσεις*», οι οποίες μπορεί να υποδεικνύονται από υπερασπιστικές τακτικές των διαδίκων να διεξαχθεί η δίκη ενώπιον των Μ.Μ.Ε.²⁹ ή να πληγούν οι κρίνοντες δικαστές κάποιας υπόθεσης. Κατά συνέπεια, τα όρια κριτικής και γενικότερα έκφρασης γνώμης των δικηγόρων είναι ευρύτερα εντός του δικαστηρίου και στενότερα εκτός εκείνου, με ακρότατο σημείο την έλλειψη «*στέρεης πραγματικής βάσης*»³⁰ και τη διατύπωση προσβολών.

Υπαγάγοντας, ακολούθως, τις ανωτέρω παραδοχές στα δεκτά γενόμενα πραγματικά περιστατικά της κρινόμενης υπόθεσης, το ΣτΕ διαπίστωσε ότι εδώ δεν ετίθετο καν ζήτημα ελέγχου πιθανής προσβολής του δικαιώματος στην έκφραση του λόγου και τη διάνοηση, αφού οι φράσεις της τιμωρηθείσας δικηγόρου συνιστούσαν τουλάχιστον «*και απειλητικό*»

25. Η μείζονα πρόταση της σχολιαζόμενης αποτελεί σχεδόν πιστή μετάφραση των παρ. 45-46 της ΕΔΔΑ της 15.12.2015 (Bono κατά Γαλλίας), μόνο σε HUDOC στα αγγλικά.

26. Βλ. ad hoc: ΠΣΔΣΑ 36/1953, αναφερόμενη από *Σπ. Τσατσώνη*, ό.π., σελ. 93.

27. Βλ. για προσβολή της εντιμότητας των δικαστών από κριτική σε δικαστική απόφαση εκ μέρους του δικηγόρου που την είχε δικάσει: ΠΣΔΣΑ 105/1950, αναφερόμενη από *Σπ. Τσατσώνη*, ό.π., σελ. 92.

28. Βλ. ad hoc: ΑΠΣΔ άνευ αριθμού, Θ 1948, 404, Θ 1948, 404.

29. Βλ. για τη σχετική απαγόρευση του άρ. 10 περ. η' ΚΔΔΛ σε *Σ. Μπαλά*, Δικαιώματα και θεμελιώδεις υποχρεώσεις του δικηγόρου κατά την άσκηση του λειτουργήματός του, 2016, σελ. 237 επ.

30. Βλ. για το ζήτημα του σχολιασμού των πραγματικών περιστατικών σε *Σ. Μπαλά*, ό.π., σελ. 241.

λόγο, ο οποίος ούτως ή άλλως εκφεύγει της προστασίας του άρ. 10 ΕΣΔΑ.

Ε. Έλεγχος και του ερείσματος της κριτικής και των λεκτικών υπερβολών

Το ΣτΕ ελέγχοντας τη βασιμότητα του ανωτέρω ακυρωτικού λόγου δεν ασχολήθηκε καθόλου με το ερώτημα αν, τελικά, ήταν δίκαιο ή όχι το αίτημα της ελεγχόμενης δικηγόρου προς την δικαστική γραμματέα να παραλάβει τις προτάσεις της ως «εμπρόθεσμες» ούτε προκύπτει ότι τέθηκε τέτοιος προβληματισμός με την αίτηση ακύρωσης. Ο έλεγχος, όμως, αυτού του ερωτήματος είχε σημασία, διότι, αν κρινόταν ότι η δικηγόρος πράγματι είχε δικαίωμα να καταθέσει τις συγκεκριμένες προτάσεις της ως «εμπρόθεσμες», αλλά η γραμματέας αρνείτο αδικαιολόγητα και κατά παράβαση του νόμου να τις δεχθεί, τότε οι φράσεις της θα μπορούσαν ενδεχομένως να αντιμετωπιστούν ως έκφραση αγανάκτησης και σκληρής, οξείας κριτικής κατ' άδικης σε βάρος της αντι-οικονομικής συμπεριφοράς, η οποία, επιπλέον είχε τεράστια σημασία για την έκβαση της προσωπικής οικογενειακής της υπόθεσης. Αν, αντίθετως, το αίτημά της ήταν τελικά παράνομο, αντιβαίνον στον ΚΠολΔ, τότε θα έμενε να ελεγχθεί κατά πόσο οι συγκεκριμένες φράσεις μπορούσαν να αποτελούν γενικότερη κριτική κατά του νομοθέτη, αν, δηλαδή, συνιστούσαν έκφραση δικαιολογικής αντίθεσης με το γράμμα του νόμου.

Το έρεισμα της εκάστοτε κριτικής στα πραγματικά περιστατικά που την προκάλεσαν απασχολεί, ωστόσο, σταθερά τη νομολογία³¹ του ΕΔΔΑ και αποτελεί σημαντικό στοιχείο για την κατάγνωση πιθανής παραβίασης του άρ. 10 ΕΣΔΑ από τα εθνικά δικαστήρια, όταν εκείνα το έχουν παραγνωρίσει, προκειμένου να επιβάλουν κυρώσεις. Ειδικότερα, το ΕΔΔΑ παρατηρεί³² -σε υπόθεση όπου η κύρωση επιβλήθηκε για κείμενο δικογράφου κατά τη διάρκεια δικαστικής διαδικασίας- ότι

31. Βλ. ενδεικτικά: ΕΔΔΑ της 16.1.2018 (Ceferin κατά Σλοβενίας), μόνο σε HUDOC στα αγγλικά, ΕΔΔΑ της 26.2.2009 (Kudeshkina κατά Ρωσίας) (περίλ.), ΕΕΕυρΔ 2009,416, ΕΔΔΑ της 28.10.2003 (Steur κατά Ολλανδίας), μόνο σε HUDOC στα αγγλικά.

32. ΕΔΔΑ της 16.1.2018 (Ceferin κατά Σλοβενίας), παρ. 63, ό.α.π.

«οι (επι)κριτικές δηλώσεις δεν μπορεί εκ προοιμίου να θεωρούνται ως αβάσιμες», ακόμα και όταν παρατηρείται «έλλειψη σύνεσης» στις διατυπώσεις του ασκούντος την κριτική, και καταλήγει: «Κατά πόσον εκείνα τα πραγματικά περιστατικά δικαιολογούσαν επαρκώς τις επίδικες δηλώσεις ήταν ένα θέμα που έπρεπε να είχε εξεταστεί καταλλήλως από τα εθνικά δικαστήρια, ιδίως επειδή ο προσφεύγων είχε ειδικά αναφερθεί στα πραγματικά περιστατικά στα δικόγραφα του».

Στην υπό κρίση, πάντως, περίπτωση είναι αλήθεια ότι στο σκεπτικό του το ΑΠΣΔ ξεκάθαρα προσέγγισε τη συμπεριφορά της ελεγχόμενης δικηγόρου ως ότι εκείνη όντως θεωρούσε ότι είχε αδικηθεί από την γραμματέα, παρακάμπτοντας τον παραπάνω προβληματισμό, οπότε έμμεσα πήρε αυστηρότερη θέση επί του ζητήματος: ακόμα και υπό την πεποίθηση της αδικίας ο δικηγόρος δεν έχει δικαίωμα να καταφέρεται με τις συγκεκριμένες φράσεις κατά είτε του γραμματέα είτε του δικαστή, καθώς αυτές δεν μπορούν επ' ουδενί να συγκροτήσουν την έννοια της «κριτικής».

Στη γραμμή αυτήν έμεινε, λοιπόν, και το ΣτΕ, το οποίο στήριξε, βέβαια, το σκεπτικό του στη θεμελιώδη παραδοχή ότι η συμπεριφορά του δικηγόρου αξιολογείται πρώτιστα σε σχέση με τον τόπο όπου εκδηλώνεται, διακρίνοντας στη δράση των δικηγόρων εντός³³ κι εκτός³⁴ της δι-

33. ΕΔΔΑ της 16.1.2018 (Ceferin κατά Σλοβενίας), ό.π., ΕΔΔΑ της 28.6.2016 (Radobuljac κατά Κροατίας), μόνο σε HUDOC στα αγγλικά, ΕΔΔΑ (Ευρεία Σύνθεση) της 15.12.2005 (Κυπριανού κατά Κύπρου), ΕΕΕυρΔ 2007,639, ΕΔΔΑ της 15.12.2015 (Βονο κατά Γαλλίας), ό.π., ΕΔΔΑ της 15.1.2004 (Κυπριανού κατά Κύπρου), ΕΕΕυρΔ 2006,109, ΕΔΔΑ της 28.10.2003 (Steur κατά Ολλανδίας), ό.π., ΕΔΔΑ της 21.3.2002 (Nikula κατά Φινλανδίας) (περίλ.), ΕΕΕυρΔ 2003,934. Η θέση αυτή γινόταν δεκτή ήδη από τον Κώδικα Δικηγόρων του ΝΔ της 5/20.5.1926: ΠΣΔΣΑ 67/1950, αναφερόμενη από Τσατσώνη Σπ., ό.π., σελ. 93.

34. ΕΔΔΑ (Ευρεία Σύνθεση) της 23.4.2015 (Morice κατά Γαλλίας), παρ. 139, ΕΕΕυρΔ 2015,370 = ΝοΒ 2015,1835, όπου σχόλιο Β. Χειρόδρη, ΕΔΔΑ της 30.10.2012 (Καρπέτας κατά Ελλάδας), μόνο σε ιστοσελίδα ΝΣΚ, ΕΔΔΑ της 11.2.2010 (Αλφαντάκης κατά Ελλάδας), ΝοΒ 2010,2391 = ΕΕΕυρΔ 2010,52 (περίλ.), όπου παρ. Δ. Γατίδη (σελ. 284), ΕΔΔΑ της 30.11.2006 (Veraart κατά Ολλανδίας), μόνο σε HUDOC στα αγγλικά, ΕΔΔΑ της 20.4.2004 (Amihalachioaie κατά Μολδαβίας) (περίλ.), ΔιΜΕΕ 2004,438, ΕΔΔΑ της

δικαστικής αίθουσας³⁵: στην πρώτη περίπτωση ενεργούν ως συνήγοροι/ υπερασπιστές κάποιου εντολέα τους, στο όνομα και για λογαριασμό του οποίου έχουν νομική υποχρέωση να μάχονται με ζήλο κι αυταπάρηση, ενώ είναι αναμενόμενο σε εκείνον το χώρο να διεξάγεται έντονος αγώνας. Στη δεύτερη περίπτωση, αν και δεν αποκλείεται εντελώς η συνέχιση του υπερασπιστικού τους έργου, οπωσδήποτε, πάντως, αυτό εμφανίζεται μειωμένο, αφού δεν υπάρχει πια forum ενώπιον του οποίου να επιχειρηματολογούν και να έχει πρακτική σημασία για τα συμφέροντα του πελάτη τους. Εκτός αίθουσας δικαστηρίου ελλοχεύει ο κίνδυνος της κριτικής, προκειμένου να επηρεαστεί η Κοινή Γνώμη και δι' αυτής να επηρεαστεί, τελικά, η κρίση και των δικαστών κατ' αθέμιτο τρόπο.

Το σκεπτικό, βέβαια, του ΣτΕ, όπως και του ΑΠΣΔ, καταδεικνύει *συνολική αξιολογική προσέγγιση* των κριθεισών φράσεων της δικηγόρου και όχι εκτίμηση των λέξεων της μεμονωμένα. Η μεθοδολογία αυτή, αν κι ενδεχομένως φαίνεται κάπως αόριστη εξ αρχής, είναι, ωστόσο, ορθή και προκρινόμενη και από το ΕΔΔΑ, το οποίο παρατηρεί σχετικά στην παρ. 47 της απόφασής του στην υπόθεση Βονο κατά Γαλλίας έναν σημαντικό κίνδυνο ως προς τον έλεγχο του δικαιώματος της έκφρασης των δικηγόρων κατά την άσκηση των καθηκόντων τους: «Τέλος, το Δικαστήριο θα επεσήμανε ότι έχει παλαιότερα κρίνει πως η εκ των υστέρων αξιολόγηση των παρατηρήσεων που έχουν γίνει από δικηγόρο εντός αίθουσας δικαστηρίου είναι δύσκολο να συμφιλιωθεί με το καθήκον του συνηγόρου να υπερασπί-

20.5.1998 (Schöpfer κατά Ελβετίας) (περίλ.), ΕΕΕυρΔ 1999,689

35. Ιδιαίτερη περίπτωση συνιστά η ΕΔΔΑ της 30.6.2015 (Peguzzi κατά Ιταλίας), μόνο σε HUDOC στα αγγλικά, στην οποία ο δικηγόρος είχε στείλει επιστολή στο Ανώτατο Δικαστικό Πειθαρχικό Συμβούλιο παραπονούμενος για τη συμπεριφορά δικαστή σε υπόθεση αστικής διαφοράς και πλειστηριασμού, ενώ την ίδια επιστολή είχε κοινοποιήσει σε πλήθος άλλων συνυπηρετούντων δικαστών του καθού, συνοδευόμενη από μακροσκελή επεξηγηματική των σκοπών του δήλωσή-επομένως, εν προκειμένω οι επίδικες φράσεις περιλαμβάνονταν σε έγγραφο που είχε κυκλοφορήσει τόσο σε δικαστικό σχηματισμό όσο και εκτός κάποιου τέτοιου, αλλά όχι στα Μ.Μ.Ε.

ζεται τα συμφέροντα των πελατών του με ζήλο και θα μπορούσε να έχει μια “ψυχροποιοτική” επίδραση στην άσκηση του δικηγορικού επαγγέλματος».

Είναι, πράγματι, δύσκολο να εντοπίσει κανείς ως πρώτιστο γνώρισμα των επίδικων φράσεων της σχολιαζόμενης την «κριτική» προς κάποιο πρόσωπο ή θεσμό: εδώ κυρίαρχο είναι οπωσδήποτε το στοιχείο της απειλής, η οποία, επιπλέον, εκτοξεύτηκε εντελώς άκαιρα και αναρμόδια, αφού, οτιδήποτε κι αν σημείωνε η γραμματέας επί των φερομένων ως εκπροθέσμως κατατιθέμενων προτάσεων, η δικαστής, τελικά, θα αποφάσιζε κυριαρχικά αν θα τις απέρριπτε ως απαράδεκτες. Δεν μπορεί, όμως, να εντοπιστεί ούτε κάποιο στοιχείο γενικής κριτικής προς π.χ. τα κακώς κείμενα της πρακτικής εφαρμογής του ΚΠολΔ από τη γραμματέα ή κάτι άλλο συναφές. Η εν λόγω δικηγόρος απλώς επιθυμούσε να επιβληθεί δια της λεκτικής βίας³⁶ η δική της νομική λύση και κανένα ενδιαφέρον δεν είχε για «άσκηση κριτικής» κατά τούτο, συνεπώς, ορθά διέγινωσε την πραγματική φύση των λεχθέντων ως «αναξιοπρεπή συμπεριφορά για δικηγόρο» τόσο το ΑΠΣΔ όσο και το ΣτΕ.

ΣΤ. «Ο δικηγόρος του εαυτού του έχει έναν ανόητο για πελάτη»

Τα πραγματικά περιστατικά της σχολιαζόμενης επιβεβαιώνουν, όμως, και την ορθότητα του παλαιού διεθνούς γενικού εμπειρικού κανόνα ότι «Ο δικηγόρος πρέπει να αποφεύγει να υπερασπίζεται ο ίδιος προσωπικές ή οικογενειακές του υποθέσεις»³⁷. Το δικαίωμα, βέβαια, στην αυτο-

εκπροσώπηση προβλέπεται σε αρκετές διαδικασίες περισσότερων δικαιοδοσιών (ακόμα και της ποινικής) για όλους τους πολίτες, οπότε πολύ περισσότερο αρμόζει στους κατ’ εξοχήν επαγγελματίες του δικαστικού χώρου, τους δικηγόρους, ενώ σχετική απαγορευτική διάταξη δεν υπάρχει στους ελληνικούς ΚΔ³⁸ και ΚΔΔΛ ούτε στον Κώδικα Δεοντολογίας Ευρωπαίων Δικηγόρων ή στον αντίστοιχο των ΗΠΑ· αντιθέτως, στο άρ. 61 παρ. 3 εδ. α’ ΚΔ προβλέπεται ρητώς η δυνατότητα των δικηγόρων να υπερασπίζονται τους εαυτούς τους. Παρ’ όλ’ αυτά, ωστόσο, από τον συνδυασμό άλλων διατάξεων του ΚΔ και του ΚΔΔΛ προκύπτει ότι ο νομοθέτης είχε υπόψη του ότι η πράξη έχει ιστορικά αποδείξει ότι πρόκειται για εσφαλμένη, τελικά, επιλογή και γι’ αυτό πρέπει να αποφεύγεται.

Ειδικότερα, σε όλα τα πάσης φύσης νομοθετήματα που αφορούν στην άσκηση του δικηγορικού λειτουργήματος αναφέρεται η γενικώς αποδεκτή αρχή ότι ο δικηγόρος είναι ανεξάρτητος (άρ. 2 εδ. β’ ΚΔ) σε σχέση και με τον εντολέα του, παρά τη δεδομένη σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ τους (άρ. 3 παρ. 1 ΚΔ), γεγονός που του επιτρέπει να παραμένει ψυχραιμος κατά την άσκηση των καθηκόντων του (άρ. 35 παρ. 2 ΚΔ και 7 περ. ε’ ΚΔΔΛ), ευρισκόμενος τρόπον τινά σε μια διαλεκτική σχέση τόσο με εκείνον (άρ. 37 περ. γ’ εδ. β’ ΚΔΔΛ) όσο και με τον αντίδικο (άρ. 38 περ. α’ εδ. β’ και περ. ε’ ΚΔΔΛ). Γι’ αυτόν τον λόγο αναφέρεται ήδη στο άρ. 5 περ. δ’-ε’ ΚΔ ότι ο δικηγόρος δεσμεύεται στην εκτέλεση της δοθείσας εντολής μέχρι του ορίου της αντίθεσής της στην άσκηση των καθηκόντων του, ενώ δεν δεσμεύεται καν από παράνομες εντολές και διατηρεί το δικαίωμα να μην αναλάβει υπόθεση, ακόμα και μετά από ρητή εντολή των δικαστικών Αρχών, εφόσον αυτή αντιβαίνει

στις προσωπικές του αρχές κι αξίες (άρ. 37 παρ. 1-2 ΚΔ). Τέλος, ο νομοθέτης έχει επιτρέψει στους δικηγόρους να μη λαμβάνουν αμοιβή, όταν υπερασπίζονται συναδέλφους τους, ακόμα και ασκούμενους ή συνταξιούχους ή τελούντες σε αναστολή (άρ. 82 παρ. 2 εδ. α’ ΚΔ), απαλλάσσοντάς τους ακόμα και από την υποχρέωση έκδοσης «γραμματίου προκαταβολής εισφορών - κρατήσεων» (άρ. 61 παρ. 3 περ. β’ ΚΔ).

Αυτή, όμως, η διαλεκτική σχέση δικηγόρου - εντολέα, η οποία προκρίνεται έμμεσα ως απαραίτητο λειτουργικό εργαλείο στην εκπροσώπηση ενώπιον των δικαστηρίων, ακυρώνεται εν τοις πράγμασι, όταν «εντολέας» και «δικηγόρος» ταυτίζονται στο ίδιο φυσικό πρόσωπο³⁹. Καθώς, λοιπόν, δεν υπάρχει πια δεύτερος συνδιαλεγόμενος προς τον «εντολέα», αφού ο ίδιος είναι και δικηγόρος του εαυτού του, εύλογα δεν υπάρχουν εκείνα τα περιθώρια που δημιουργεί ο συνήθης εσωτερικός διάλογος «εντολέα» - «δικηγόρου» και επιτρέπουν την επικράτηση της ψυχραιμίας, της επιβολής του ρεαλισμού στους επιδιωκόμενους στόχους του δικαστικού αγώνα και της δυνατότητας ήρεμης κι εποικοδομητικής επικοινωνίας με την αντίδικο πλευρά, που συχνά επιδρά καταλυτικά και κλείνει τις διαφορές εξωδικαστικά με συμβιβασμό.

Υπό το σημερινό, ασφαλώς, νομικό πλαίσιο ο δικηγόρος δεν είναι καθόλου υποχρεωμένος να αναθέτει την υπεράσπιση προσωπικής υπόθεσής του σε άλλον συνάδελφό του. Ενδεχομένως, ωστόσο, να πρέπει να ανοίξει ο σχετικός διάλογος για μια εκ νέου προσέγγιση αυτού του θέματος προς το σκοπό της προστασίας των δικηγόρων: de lege ferenda, επομένως, θα μπορούσε να συμπληρωθεί το εδ. δ’ της παρ. 1 του άρ. 36 ΚΔ ως εξής: «Η παράσταση ενώπιον των δικαστηρίων με ή δια δικηγόρου, ο οποίος θα ενεργεί μόνο υπό αυτή την ιδιότητά του, είναι υποχρεωτική...».

36. Βλ. για περιπτώσεις μόνο λεκτικής βίας: ΑΠΣΔ 10/2004, ό.π. και ΠΣΔΣΑ 254/2005 ΝοΒ 2005,319, όπου προϊστάμενος νομικής υπηρεσίας, αφού εξύβρισε τους συνεργάτες του, τους απείλησε με απόλυση, αν δε συμμορφώνονταν με δική του υποδειχθείσα νομική λύση· για λεκτική και σωματική βία: ΠΣΔΣΑ 109/2006 ΝοΒ 2006, 1408, όπου νεαρή δικηγόρος, αφού δέχθηκε λεκτική επίθεση, ακολούθως απωθήθηκε εκτός συμβολαιογραφικού γραφείου από μεγαλύτερο ηλικιακά της άνδρα δικηγόρο.

37. Στους αγγλοσάξονες ο κανόνας διατυπώνεται από το δεικτικό στο ύφος του ρητό: «Every man, who is his own lawyer, has a fool for a client» («Όποιος είναι δικηγόρος του εαυτού του, έχει έναν ανόητο για πελάτη»)· βλ. ενδεικτικά σχετικά: Powell Ch., A lawyer who represents himself has a fool for a client, adage says, Houston Business Journal, 2004, μόνο σε ηλεκτρονική μορφή

σε: <https://www.bizjournals.com/houston/stories/2004/02/09/focus9.html>.

38. Μόλις χρειάζεται να επισημανθεί ότι τέτοια απαγορευτική διάταξη δεν συνιστά εν προκειμένω ούτε το άρ. 36 παρ. 1 εδ. δ’ ΚΔ, το οποίο προβλέπει τον κανόνα της καταρχήν υποχρεωτικής παράστασης ενώπιον δικαστηρίου «με ή διά δικηγόρου», αφού στην περίπτωση της αυτό-εκπροσώπησης δικηγόρου ενώπιον δικαστηρίου για προσωπική του υπόθεση υπάρχει, προφανώς, και παρίσταται «δικηγόρος» ενώπιον του τελευταίου· βλ. γενικότερα σε Τσιγαρίδα Β., σε συλλ. έργο ΕρμΚΔ, 2016, σελ. 98-99.

39. Βλ. Wernz W., Pro Se or Anti Se?, Bench & Bar of Minnesota, τεύχος Ιουλίου 1990, μόνο σε ηλεκτρονική μορφή σε: [http://lprb.mncourts.gov/articles/Articles/Pro%20Se%20or%20Anti%20Se%20\(Attorneys%20who%20represent%20themselves\).pdf](http://lprb.mncourts.gov/articles/Articles/Pro%20Se%20or%20Anti%20Se%20(Attorneys%20who%20represent%20themselves).pdf)